

БЪЛГАРСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО И НЕГОВИТЕ ЕВРОПЕЙСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

*Гиргина Николова**

Въведение

През 2017 г. се навършиха десет години от присъединяването на Република България към Европейския съюз. Този сравнително кратък, но изключително важен период в социално-икономическото развитие на страната, е добър повод за равностетка - за оценка на постигнатите резултати и за определяне на посоката на бъдещо развитие.

Селското стопанство на България е една от областите, в които в последните две-три десетилетия бяха извършени изключително дълбоки промени - в поземлените отношения, структурата, размера и производствената ориентация на стопанствата и в техните доходи. Тези промени се дължат както на проведената през 90-те години на миналия век аграрна реформа, така и на неговото присъединяване към европейската аграрна общност, респективно прилагането на мерките и механизмите на Общата селскостопанска политика.

Непосредствено в периода преди присъединяването на България към ЕС (1997 - 2007 г.) бяха извършени съществени промени и в организацията на селскостопанската статистика, като заедно с хармонизацията с европейското законодателство ангажиментите по производството на статистическа информация за селското стопанство съгласно подписания през 1999 г. Меморандум за разбирателство бяха разпределени между Министерството на земеделието, храните и горите (МЗХГ) и Националния статистически институт. Съгласно подписаното споразумение МЗХГ провежда

* Началник на отдел „Сметки и цени в селското и горското стопанство“, НСИ; e-mail: GNikolova@nsi.bg.

изследвания за структурата и типологията на земеделските стопанства, разработва статистика за: растениевъдството, животновъдството, дейността на преработващите предприятия и агроекологичните показатели. Националният статистически институт разработва данни за сателитните икономически сметки за селското стопанство и за статистиката за селскостопанските цени и индекси. Данни от повечето от изброените изследвания, както и данни на Евростат, са използвани в настоящата публикация.

Направеният преглед на тенденциите в развитието на селското стопанство в България обхваща периода 2003 - 2013 г. - годините непосредствено преди присъединяването на страната към ЕС и след това. Освен преглед на тенденциите в развитието в публикацията на базата на стойностите по основни статистически показатели като брой на земеделските стопанства, размер на използваната земеделска площ, брой на селскостопанските животни, стойност на брутна продукция и доход от селскостопанска дейност е направено сравнение с останалите държави - членки на ЕС.

1. Мястото на селското стопанство в икономиката на България

Аграрният сектор в България (включващ икономическите дейности селско стопанство, горско стопанство и рибно стопанство) е третият по значение сектор в националната икономика. Неговият принос в създадената брутна добавена стойност непрекъснато намалява - от 12.1% през 2001 г. до 4.4% през 2016 г. (табл. 1), и тенденцията е съизмерима с тази в ЕС, където дялът на аграрния сектор по данни на Евростат дори е още по-малък - около 2.0%. Въпреки това, като се вземе предвид неговата роля за изхранването на населението, за създаването на допълнителна заетост, респективно за осигуряване на допълнителен доход, за ограничаване на обезлюдяването и запустяването на територията и за устойчивото развитие на околната среда, то тогава значението му за функционирането на държавата и качеството на живот на населението придобива стратегически измерения.

1. Относителен дял на добавената стойност, създадена в аграрния сектор, от общата за икономиката през периода 2001 - 2016 година

(Проценти)																
Показател	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Аграрен сектор (селско, горско и рибно стопанство)	12.1	11.0	10.5	9.9	8.6	7.3	5.5	7.0	4.9	4.8	5.3	5.3	5.3	5.3	4.8	4.4

Източник: НСИ, БВП - Производствен метод - национално ниво, годишни данни.

* - предварителни данни.

Въпреки открояващата се тенденция към непрекъснато намаление на заетите лица (от 23.9% през 2001 г. до 18.0% през 2016 г.) аграрният сектор продължава да осигурява заетост на около 670 хил. души от населението. Най-значителна част от заетите в него са самонаети лица (59.1% през 2016 г.), което още повече засилва неговата социална функция.

2. Заети лица в аграрния сектор по години за периода 2001 - 2016 година

Години	Селско, горско и рибно стопанство				
	заети лица	наети лица	самонаети лица	наети лица	самонаети лица
	хиляди			проценти	
2001	768.3	97.9	670.4	12.7	87.3
2002	765.0	93.3	671.7	12.2	87.8
2003	759.0	91.9	667.1	12.1	87.9
2004	753.3	88.5	664.8	11.7	88.3
2005	742.2	88.1	654.1	11.9	88.1
2006	732.7	84.9	647.8	11.6	88.4
2007	723.9	81.4	642.5	11.2	88.8
2008	736.6	88.3	648.2	12.0	88.0
2009	736.7	93.6	643.1	12.7	87.3
2010	710.5	88.9	621.5	12.5	87.5
2011	689.5	91.5	598.1	13.3	86.7
2012*	648.7	87.7	561.0	13.5	86.5
2013*	656.2	87.6	568.6	13.4	86.6
2014*	666.5	90.8	575.6	13.6	86.4
2015*	649.0	95.9	553.1	14.8	85.2
2016*	625.0	101.0	524.0	16.2	83.8

Източник: НСИ, Макроикономическа статистика, Заети лица - национално ниво, годишни данни.

* - предварителни данни.

Селското стопанство като икономическа дейност има доминиращо място в аграрния сектор на България. По данни на икономическите сметки за селското стопанство (втора оценка за 2016 г.) брутната добавена стойност по базисни цени, създадена от селското стопанство, възлиза на 2 961.2 млн. лв., което представлява 84.1% от общата добавена стойност за аграрния сектор.

Отчитайки социално-икономическата роля на селското стопанство и значението му за опазването на екосистемите и биологичното разнообразие, Европейският съюз ежегодно отделя около 40 млрд. евро (близо 50% от бюджета на Общността) за политики, насочени към подпомагане на неговото устойчиво развитие и съхраняването на земеделските стопанства като основни производствени структури.

Адаптацията на българското селско стопанство към европейските норми и практики започва непосредствено след проведената в началото на 90-те години на миналия век аграрна реформа, продължила повече от десетилетие. В резултат на възстановяването на собствеността върху земеделската земя тя е разпокъсана на дребни парцели. Поради липса на средства и материална база, а и поради липса на икономическа заинтересованост у собствениците, в края на 90-те години повече от 25% от обработваемата земя в България е изоставена. По-голямата част от селскостопанската техника е физически и морално остаряла. Сградният фонд на съществуващите до момента производствени структури е силно амортизиран, а голяма част от селскостопанските животни - унищожени. Инвестициите в отрасъла на практика са прекратени. Голяма част от традиционните пазари за износ на селскостопанска продукция са изгубени. Всички тези обстоятелства до голяма степен предопределят доколко успешно българското селско стопанство ще се интегрира в аграрната общност на ЕС.

Хармонизацията на българското селско стопанство с европейските политики в сектора започва в началото на нашия век с прилагането на предприсъединителната програма САПАРД. След присъединяването на България към ЕС тенденциите в неговото развитие почти изцяло се предопределят от принципите и механизмите на Общата селскостопанска политика (ОСП).

2. Производствени структури

Първата Анкета за структурата на земеделските стопанства в България през 2003 г. (преброяване), проведена от Министерството на земеделието и храните по европейска методология, установява изходните позиции на българското селско стопанство, от които стартира преходът по присъединяването към европейската аграрна общност. Статистическата информация от преброяването е базовата информация, която Европейската комисия използва за определяне на размера на средствата за финансовото подпомагане на стопанствата при бъдещото членство на страната в ЕС. Тази информация се използва и за разработването на мерките и схемите за подпомагане, залегнали в Програмата за развитие на селските райони.

Според данните от преброяването през 2003 г. броят на земеделските стопанства в България възлиза на около 666 хиляди. Той е увеличен неколккратно, най-вече в резултат на възстановяването на земеделската земя на нейните собственици в реални граници. По този показател страната ни е непосредствено след Франция и изпреварва

Германия, Португалия и Обединеното кралство. Почти 99% от всички стопанства са на физически лица, което се запазва и при установените резултати от последната Анкета за структурата на земеделските стопанства за 2013 година.

В следващите години броят на земеделските стопанства в България непрекъснато намалява (повече от два пъти) и през 2013 г. достига малко над 254 хиляди, което нарежда страната на десето място в ЕС по този показател.

Според юридическия статут на стопанствата най-голямо е намалението в броя на стопанствата на физически лица и на земеделските кооперации. Единствено броят на търговските дружества се увеличава почти два пъти, което може да означава стъпка към консолидация на бизнеса и професионална специализация (табл. 3).

3. Брой на земеделските стопанства в България според техния юридически статут през периода 2003 - 2013 година

(Брой)

Години	Юридически статут на стопанствата					
	общо	физически лица	еднолични търговци	кооперации	търговски дружества	сдружения и други
2003 ¹	665548	658594	3072	1992	1518	372
2005	534613	529384	2158	1525	1312	234
2007	493133	488169	1828	1156	1763	217
2010 ¹	370222	363189	2134	941	3639	319
2013	254142	246865	1871	811	4323	272

Източник: Министерство на земеделието и храните, Анкета за структурата на земеделските стопанства в България.

¹Преброяване на земеделските стопанства в България.

Според производствената ориентация по-голямо е намалението в броя на стопанствата, които отглеждат селскостопански животни. Докато относителният дял на стопанствата, обработващи земеделска земя, се запазва в рамките на 96 - 98% от общия им брой, тези, отглеждащи селскостопански животни, намаляват до 72% в края на наблюдавания период (табл. 4).

4. Брой на земеделските стопанства в България според производствената им ориентация през периода 2003 - 2013 година

Година	Общо	Стопанства с използвана земеделска площ - брой	Стопанства с животни - брой	Стопанства с използвана земеделска площ - %	Стопанства с животни - %
2003 ¹	665548	654808	600815	98.39	90.3
2005	534613	520509	480771	97.36	89.9
2007	493133	481920	481860	97.73	97.7
2010 ¹	370222	357074	279717	96.45	75.6
2013	254142	244594	184032	96.24	72.4
2013 спрямо 2003	-61.8	-62.6	-69.4	-	-

Източник: Министерство на земеделието и храните, Анкета за структурата на земеделските стопанства в България.

¹ Преброяване на земеделските стопанства в България.

3. Използвана земеделска площ

Едновременно с намаляването на броя на стопанствата се установява тенденция към увеличение на използваната земеделска площ. В края на периода, през 2013 г., размерът на земята на стопанствата се увеличава спрямо 2003 г. с близо 30.7%. Увеличението на използваната земеделска площ е валидно за всички видове стопанства според техния юридически статут с изключение на земеделските кооперации, където земеделската земя намалява наполовина (с 51.6%). На практика тези организационни структури все повече губят своето място в селскостопанското производство. През периода най-съществено увеличение отбелязва земеделската земя в търговските дружества - близо два пъти (197.7%) спрямо 2003 година (табл. 6).

5. Размер на използваната земеделска площ в България според юридическия статут на стопанствата през периода 2003 - 2013 година

(Декари)

Година	Юридически статут на стопанствата					
	общо	физически лица	еднолични търговци	кооперации	търговски дружества	сдружения и други
2003 ¹	29044796	8796778	3408614	11693095	4691971	454338
2005	27293901	9147395	3545969	8908700	5225592	466245
2007	30507450	10334682	4087862	7263054	7818845	1003007
2010 ¹	36169647	12012799	5443876	6435547	11514508	762917
2013	37949105	12232840	5429473	5653729	13969444	663619
2013 спрямо 2003	8904309	3436062	2020859	-6039366	9277473	209281

Източник: Министерство на земеделието и храните, Анкета за структурата на земеделските стопанства в България.

¹ Преброяване на земеделските стопанства в България.

6. Относителен дял на използваната земеделска площ в България според юридическия статут на стопанствата през периода 2003 - 2013 година

(Проценти)

Година	Юридически статут на стопанствата					
	общо	физически лица	еднолични търговци	кооперации	търговски дружества	сдружения и други
2003 ¹	100.0	30.3	11.7	40.3	16.2	1.6
2005	100.0	33.5	13.0	32.6	19.1	1.7
2007	100.0	33.9	13.4	23.8	25.6	3.3
2010 ¹	100.0	33.2	15.1	17.8	31.8	2.1
2013	100.0	32.2	14.3	14.9	36.8	1.7
2013 спрямо 2003	30.7	39.1	59.3	-51.6	197.7	46.1

Източник: Министерство на земеделието и храните, Анкета за структурата на земеделските стопанства в България.

¹ Преброяване на земеделските стопанства в България.

Друга открояваща се тенденция е увеличаващата се с ускорени темпове концентрация на земеделска земя в стопанствата. Средният размер на земята в едно земеделско стопанство за десет години се увеличава повече от три пъти - от 44 дка през 2003 г. до 149 дка през 2013 година. Частично това увеличение се дължи и на промени в методологията на структурната анкета, в съответствие с които в обхвата на изследването след 2010 г. се включва и общата земя (предимно мери и пасища), която общините предоставят на стопанствата за общо ползване.

Според юридическия статут на стопанствата земеделските кооперации, макар и с намаляващо значение в селскостопанското производство, продължават да са с най-голям

среден размер на използваната земеделска площ на едно стопанство. Останалите категории стопанства са с почти два пъти по-ниски стойности по този показател, но с подчертана тенденция към увеличаване на размера на използваната земя (табл. 7).

7. Среден размер на използвана земеделска площ в едно стопанство според юридическия статут на стопанствата през периода 2003 - 2013 година

(Декари)

Години	Юридически статут на стопанствата					
	общо	физически лица	еднолични търговци	кооперации	търговски дружества	сдружения и други
2003 ¹	44	13	1110	5870	3091	1221
2005	51	17	1643	5842	3983	1993
2007	62	21	2236	6283	4435	4622
2010 ¹	98	33	2551	6839	3164	2392
2013	149	50	2902	6971	3231	2440

Източник: Министерство на земеделието и храните, Анкета за структурата на земеделските стопанства в България.

¹ Преброяване на земеделските стопанства в България.

В резултат на прилаганите в рамките на Общата селскостопанска политика мерки и механизми за подкрепа на стопанствата в периода 2005 - 2013 г. в ЕС като цяло се наблюдава тенденция към постоянно нарастване на средния размер на използваната земеделска площ в стопанствата и България също е част от тази тенденция. Въпреки че започва от много ниска изходна позиция, тя постепенно „догонва” и дори надминава по този показател някои от старите държави членки, част от които с близка по размер територия, като Португалия и Гърция, както и някои от новите държави членки - Унгария, Полша, Литва, но остава във втората половина на подреждането по този показател (табл. 8).

8. Среден размер на земята в едно стопанство в държавите - членки на ЕС, в периода 2005 - 2013 година

(Декари)

Държави - членки на ЕС	2005	2007	2010	2013
Чешка република	842	893	1524	1330
Обединено кралство	556	721	912	947
Словакия	274	281	775	807
Дания	524	597	640	684
Люксембург	527	569	596	630
Франция	486	521	539	587
Германия	437	457	558	586
Естония	299	389	480	499
Швеция	421	430	431	452
Финландия	326	342	359	420
Ирландия	318	323	357	355
Белгия	269	286	317	346
Нидерландия	239	249	259	274
Испания	230	238	240	241
Латвия	132	165	215	230
Австрия	191	193	192	194
България	51	62	¹121	¹183
Литва	110	115	137	167
Португалия	114	126	120	138
Италия	74	76	79	120
Полша	60	65	96	101
Хърватия	-	54	58	100
Унгария	60	68	81	95
Гърция	48	47	72	68
Словения	63	65	65	67
Румъния	33	35	34	36
Кипър	34	36	30	31
Малта	9	9	9	12

Източник: Евростат, ef_m_farmleg.

¹ Вкл. общинските мери и пасища, предоставени на стопанствата за общо ползване.

Основен двигател в процеса по „завръщането“ на земеделската земя в селскостопанското производство на България е прилагането на механизма за финансовата подкрепа (субсидиране) на стопанствата по Схемата за единно плащане на площ (СЕПП), или т.нар. „първи стълб“ на Общата селскостопанска политика. Прилагането на този механизъм стартира в рамките на първия програмен период (2007 - 2013 г.) и определено има пряко отношение към постепенното възстановяване на стойността на земеделската земя като производствен актив, развитието на пазара на земеделската земя и на арендните отношения в България. Показателен в това отношение

е фактът, че с излизането „на светло“ на земеделската земя значително се увеличава размерът на арендуваната земеделска земя - с 36.8% спрямо 2003 г., докато размерът на собствената се увеличава само със 7.0% (табл. 9).

9. Разпределение на използваната земеделска площ в България според формата на стопанисване през периода 2003 - 2013 година

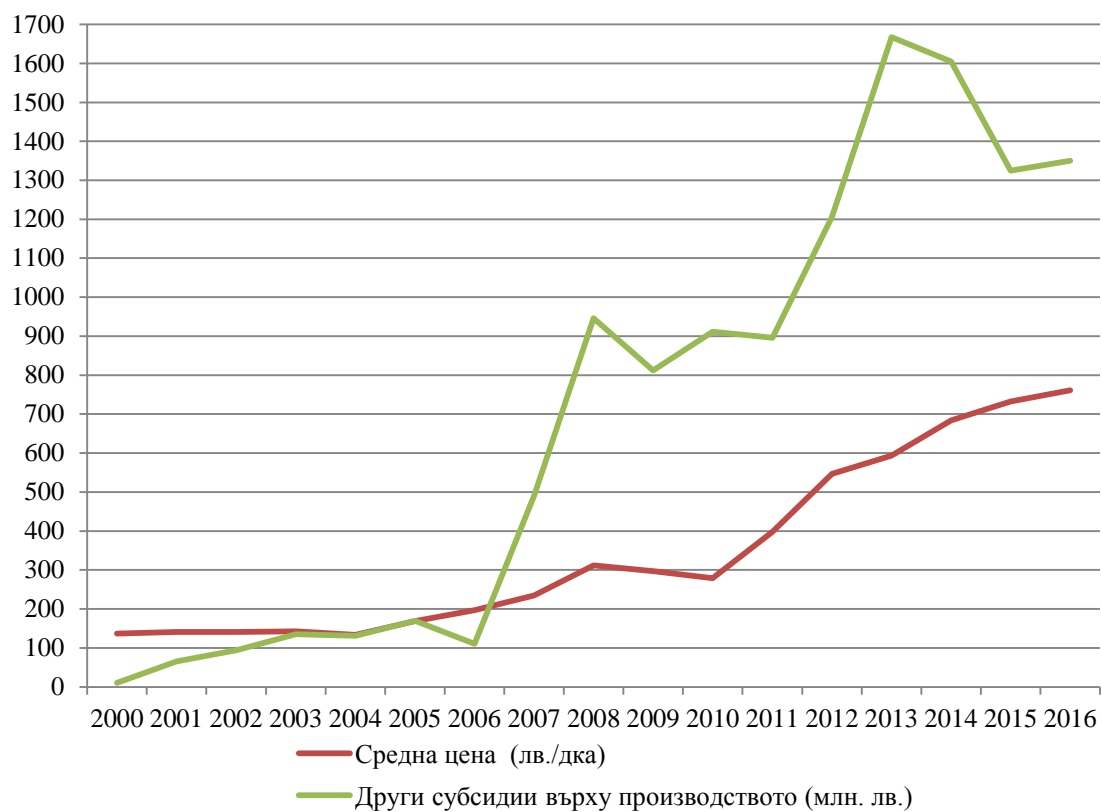
Години	Общо	Собствена	Взета под наем, аренда или друг начин на стопанисване	Общо	Собствена	Взета под наем, аренда или друг начин на стопанисване
	декари			проценти		
2003 ¹	29043796	6012525	23031271	100.0	20.7	79.3
2005	27293901	6632371	20661530	100.0	24.3	75.7
2007	30453450	6417129	24036321	100.0	21.1	78.9
2010 ¹	36169647	7232117	28937530	100.0	20.0	80.0
2013	37949106	6434798	31514308	100.0	17.0	83.0
2013 спрямо 2003	30.7	7.0	36.8	-	-	-

Източник: Министерство на земеделието и храните, Анкета за структурата на земеделските стопанства в България.

¹ Преброяване на земеделските стопанства в България.

Съществено влияние върху пазара на земеделската земя в България оказват и промените в националното законодателство, както и създаването на акционерни дружества със специализирана инвестиционна цел (АДСИЦ), инвестиращи в селскостопанска земя с цел нейното окрупняване и включване в производството, препродаване (вторичен пазар) или отдаване под наем. В резултат на действието на тези фактори стойността на един декар земеделска земя през 2016 г. се увеличава близо 4.5 пъти спрямо 2000 година (фиг. 1). В приблизително същото съотношение се изменя стойността на рентното плащане през периода - от 11 лв. на декар през 2000 г. до 44 лв. на декар през 2016 година. Но и по двата показателя България далеч изостава от останалите държави членки. В ЕС през 2014 г. единствено в прибалтийските републики, Чешката република, Унгария и Румъния цената на нивите е по-ниска от тази в България (табл. 10).

Фиг. 1. Изменение в средните цени на земеделската земя в България и другите субсидии върху производството по години през периода 2000 - 2016 година

Източник: НСИ, Икономически сметки за селското стопанство,
Наблюдение за цената на земеделската земя и рентата.

10. Средна цена на нивите в ЕС по държави членки през периода 2011 - 2014 година

(Евро на хектар)

Държави - членки на ЕС	2011	2012	2013	2014
Белгия	-	-	-	-
България	2113	2841	3175	3619
Чешка република	..	2723	2764	3202
Дания	17968	17984	17510	16891
Германия	-	-	-	-
Естония	1062	1265	1865	2426
Ирландия	-	-	25926	25903
Гърция	16857	16391	15229	14538
Испания	11866	11573	11469	12192
Франция	5390	5440	5770	5940
Хърватия	-	-	3222	3744
Италия
Кипър	-	-	-	-
Латвия	1165	2182	2427	2552
Литва	1212	1527	2009	2330
Люксембург	23648	24230	26621	27438
Унгария	2088	2380	2559	2865
Малта	130000	130000	130000	130000
Нидерландия	50801	52716	54134	56944
Австрия	-	-	-	-
Полша	4855	6080	6275	7723
Португалия	-	-	-	-
Румъния	1366	1666	1653	2423
Словения	-	-	15545	16009
Словакия	8500	3300	4400	5300
Финландия	7805	7319	7707	8090
Швеция	6811	7043	6797	7408
Обединено кралство	18531	21624	23100	26410

Източник: Евростат, Agricultural land prices and rents data for the European Union, December 2016.

„..“ - данните са конфиденциални.

4. Производствена ориентация

Прилаганите политики в подкрепа на стопанствата и стремежът на земеделските производители към бърза възвръщаемост на инвестираните от тях средства до голяма степен са в основата на производствената ориентация на стопанствата в растениевъдството. След 2000 г. в България процъфтява отглеждането на зърнените и техническите култури, като равнището на годишното производство многократно

надвишава националните потребности. Спрямо 2001 г. производството на зърнени култури се е увеличило с 47.6%, а на технически култури - повече от 3.5 пъти. По-голямата част от продукцията се изнася като непреработен продукт (суровина). Производството на зеленчуци, за които България има много добри почвено-климатични условия, а допреди години - и опитна работна ръка, намалява значително. Производството на зеленчуци през 2016 г. е спаднало спрямо 2001 г. с 28.7%, а на винено грозде - въпреки известното възстановяване на винопроизводството в България - с 51.2%. Колеблива тенденция към повишаване се забелязва в производството на плодове, което през 2016 г. е с 14.1% повече спрямо 2001 година.

11. Производство от основни групи култури в растениевъдството в България по години през периода 2001 - 2016 година

(Хиляди тонове)

Години	Зърнени култури	Технически култури	Зеленчуци	Плодове	Винено грозде
2001	6056	540	950	175	402
2002	6754	792	943	118	391
2003	3814	927	1363	150	398
2004	7463	1280	1000	162	325
2005	5839	1069	483	96	246
2006	5532	1306	787	110	308
2007	3202	743	496	101	324
2008	7016	1636	515	87	308
2009	6427	1655	510	102	245
2010	7136	2201	510	-	210
2011	7520	2058	461	-	229
2012	6988	1732	387	-	251
2013	9154	2396	451	-	306
2014	9530	2631	394	-	125
2015	8729	-	439	213	245
2016	8939	-	677	199	196

Източник: Евростат, арго_acs_a.

И докато в сектора на растениевъдството благодарение на разрастването на зърнените и техническите култури произведените количества продукция се увеличават значително, на другия полюс е вторият основен подотрасъл - животновъдството. Още от края на 90-те години на миналия век броят на стопанствата, отглеждащи селскостопански животни, започва непрекъснато да намалява и през 2013 г. те са вече наполовина по-малко спрямо 2005 година (табл. 12). Намалението на стопанствата донякъде е обективен процес, доколкото в началото на периода те са с малък брой

животни, произвеждащи продукция до голяма степен за собствена консумация и без определена специализация в производството. Отражение дават и сравнително по-късно започналото и ограничено директно подпомагане (субсидия на една глава добитък) на животновъдните стопанства, включително и строгите изисквания за хигиена и здравеопазване при отглеждането на животните и преработването на продукцията от тях, както и по-големият размер финансови средства, които е необходимо да бъдат инвестирани в създаването на едно животновъдно стопанство.

12. Изменение в броя на стопанствата в България, отглеждащи селскостопански животни, през периода 2005 - 2013 година

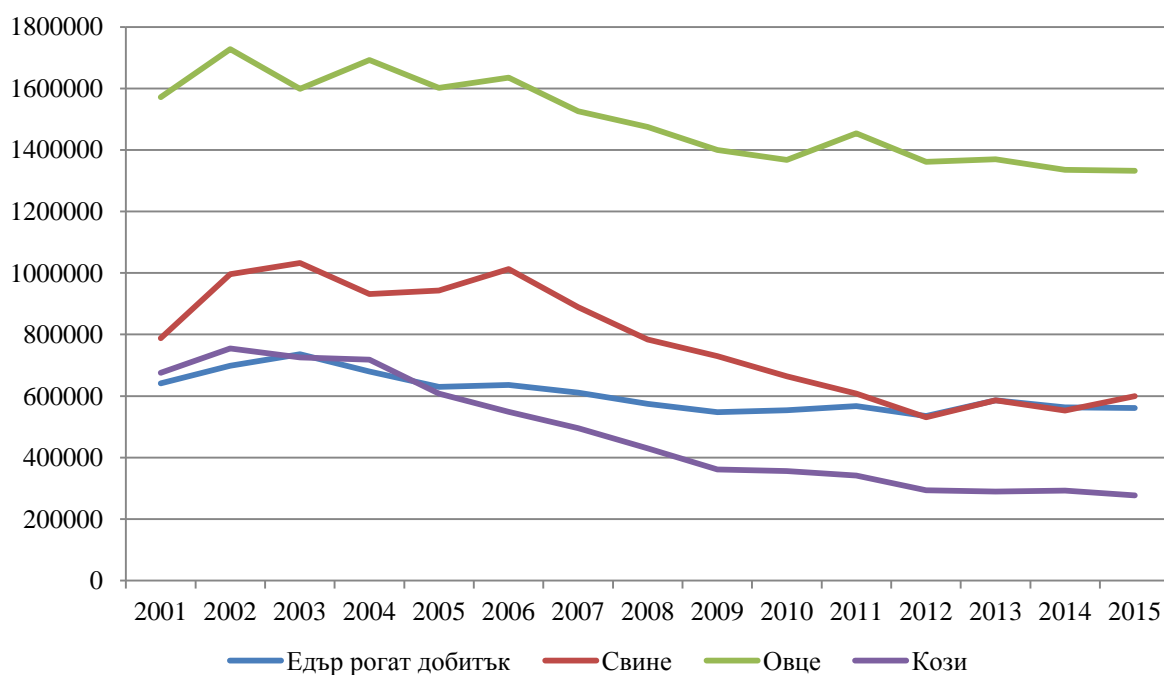
Показатели	(Брой)			
	2005	2007	2010 ¹	2013
Брой стопанства	480630	418160	279710	184030
Изменение спрямо 2005 г. (%)	-	-13.0	-41.8	-61.7

Източник: Министерство на земеделието и храните, Анкета за структурата на земеделските стопанства в България.

¹ Преброяване на земеделските стопанства в България.

Заедно с намаляването на броя на стопанствата значително намалява и броят на отглежданите в тях селскостопански животни (фиг. 2). Най-голям спад през 2016 г. спрямо 2001 г. е регистриран в броя на козите - с 64.7%, и на свинете - с 21.8%. Намалението в броя на птиците спрямо 2004 г. е с 20.0%.

Фиг. 2. Брой на селскостопанските животни в България по категории през периода 2001 - 2015 година

По икономически размер животновъдните стопанства в България са изключително малки. Групирани според броя на отглежданите животински единици, през периода 2005 - 2013 г. между 83.0 и 60.7% от тях попадат в най-малката група - с по-малко от пет животински единици. Данните потвърждават извода, че в по-голямата си част животновъдните стопанства са стопанства на домакинства, без ясно изразена производствена специализация, осигуряващи продукцията по-скоро за собствена консумация.

13. Разпределение на броя на стопанствата в България в групи според броя на животинските единици¹ (ж.е.) през периода 2005 - 2013 година

Групи стопанства	(Брой)			
	2005	2007	2010	2013
Общо	534610	493130	370490	254410
Без ж.е.	57240	78200	99140	77050
По-малко от 5 ж.е.	445140	386000	244860	154350
От 5 до 9.9 ж.е.	20850	16180	12330	8700
От 10 до 14.9 ж.е.	4800	4920	4620	4220
От 15 до 19.9 ж.е.	1950	2330	2620	2450
От 20 до 49.9 ж.е.	3350	3740	4680	5160
От 50 до 99.9 ж.е.	720	1070	1400	1570
От 100 до 499.9 ж.е.	430	560	690	760
Над 500 ж.е.	130	140	150	140

Източник: Евростат, ef_olslureg.

¹ Условна единица, която улеснява агрегацията на различните категории селскостопански животни чрез изчисляването на специфични коефициенти, базирани на нормата за хранене на всеки вид животни. Референтната единица, използвана за изчисление на една животинска единица, е хранителният еквивалент на млечна крава, даваща 3 500 кг мляко годишно.

В сравнителен план по показателя „общ брой на животинските единици“ България се намира в края на подреждането по държави - членки на ЕС, за последната година на периода (2013 г.), непосредствено пред най-малките европейски държави, като Хърватия, прибалтийските републики, Словения, Словакия, Кипър, Люксембург и Малта. Очертаващата се постоянна тенденция към намаляване на броя на животновъдните стопанства и на селскостопанските животни в тях означава, че за осигуряване на потребностите си от основни хранителни продукти от животински произход България ще зависи от вноса от други пазари.

**14. Брой на селскостопанските животни в държавите - членки на ЕС,
преизчислени в животински единици¹ през периода 2005 - 2013 година**

(Брой)

Държави - членки на ЕС	Животински единици			
	2005	2007	2010	2013
Франция	22703120	22543650	22674170	21871300
Германия	18149190	17985170	17792560	18406910
Испания	14452370	14380700	14830940	14501690
Обединено кралство	14330310	13587600	13308420	13106290
Италия	9563730	9900670	9911520	9374270
Полша	10564750	11117920	10377220	9164570
Нидерландия	6388100	6415200	6711500	6602050
Ирландия	6220360	5918340	5787400	5929360
Румъния	6602750	6041720	5444180	4975310
Дания	4565550	4582160	4919400	4133390
Белгия	3884560	3787770	3798680	3584440
Австрия	2453730	2473240	2517170	2439090
Унгария	2502090	2409330	2483790	2259080
Гърция	2479650	2626560	2406520	2142980
Португалия	2069790	2030050	2205950	2035510
Чешка република	2074380	2052810	1722460	1728360
Швеция	1835010	1794310	1751890	1714530
Финландия	1178440	1160870	1121050	1172960
България	1327020	1245980	1149470	1024910
Хърватия	-	882910	1020180	864020
Литва	1290470	1030890	900080	838750
Словакия	782710	747210	668340	644820
Словения	523510	553590	518480	487960
Латвия	456260	487870	474630	485990
Естония	316060	313200	306280	310110
Кипър	243900	246660	200750	174520
Люксембург	157830	160820	167660	165400
Малта	46140	49630	41650	34930

Източник: Евростат: ef_m_farmleg.

5. Работна сила

В резултат на така очерталите се тенденции в развитието на производствените структури в селското стопанство - преобладаващ брой на растениевъдните стопанства с голяма концентрация на земеделска земя в тях, с производствена ориентация към отглеждане изключително на зърнени и технически култури, предполагащи висока

механизация на производствения процес, заетостта в селското стопанство значително намалява.

Броят на лицата, влагащи труд в селското стопанство през 2013 г., се понижава спрямо 2003 г. с 58.7%, като намалението е почти изцяло за сметка на семейния труд, който спрямо 2003 г. намалява с 61.2%. Въпреки намалението за почти 60% от семейните стопанства през 2013 г. заетостта в селското стопанство остава основна или единствена за тях. Намалението в броя на несемейната работна сила (наетите лица) за десетгодишния период е с 3.0% (табл. 15).

15. Лица, влагащи труд в селското стопанство, през периода 2003 - 2013 година

Години	(Брой)		
	Работна сила - общо	Несемейна работна сила	Семейна работна сила
2003	1348128	59494	1288634
2005	1075817	57430	1018387
2007	949180	52199	896981
2010	738654	57168	681486
2013	557408	57723	499685

Източник: Министерство на земеделието и храните,
Анкета за структурата на земеделските стопанства.

Освен броя на лицата, влагащи труд в селското стопанство, намалява и обемът на вложения в селското стопанство труд (изчислен в годишни работни единици), като намалението през 2013 г. спрямо 2003 г. е сравнимо с намалението в броя на заетите лица - 62.4%. Най-голямо е намалението на вложения в селското стопанство труд в земеделските кооперации - с 69.6%, и в стопанствата на физически лица - с 65.4%. Единствено в търговските дружества се наблюдава увеличение на годишните работни единици - с 22.5% (табл. 17).

16. Разпределение на вложения в селското стопанство труд през периода 2003 - 2013 г. според юридическия статут на стопанствата в България

Години	(Годишни работни единици (ГРЕ))					
	Общо	Стопанства на физически лица	Еднолич- ни търговци	Търговски дружества	Кооперации	Сдружения и други
2003	794165	723790	11162	21983	32656	4574
2005	596617	546545	8940	19073	18648	3411
2007	470085	425634	7310	20712	13680	2749
2010	389107	339771	7940	27226	11642	2528
2013	298382	250180	8283	26924	9916	3079

Източник: Министерство на земеделието и храните,
Анкета за структурата на земеделските стопанства.

**17. Относителен дял на вложения в селското стопанство труд през периода
2003 - 2013 г. според юридическия статут на стопанствата в България**

Години	(Проценти)					
	Общо	Стопанства на физически лица	Еднолични търговци	Търговски дружества	Кооперации	Сдружения и други
2003	100.0	91.1	1.4	2.8	4.1	0.6
2005	100.0	91.6	1.5	3.2	3.1	0.6
2007	100.0	90.5	1.6	4.4	2.9	0.6
2010	100.0	87.3	2.0	7.0	3.0	0.6
2013	100.0	83.8	2.8	9.0	3.3	1.0
Изменение 2013 спрямо 2003	-62.4	-65.4	-25.8	22.5	-69.6	-32.7

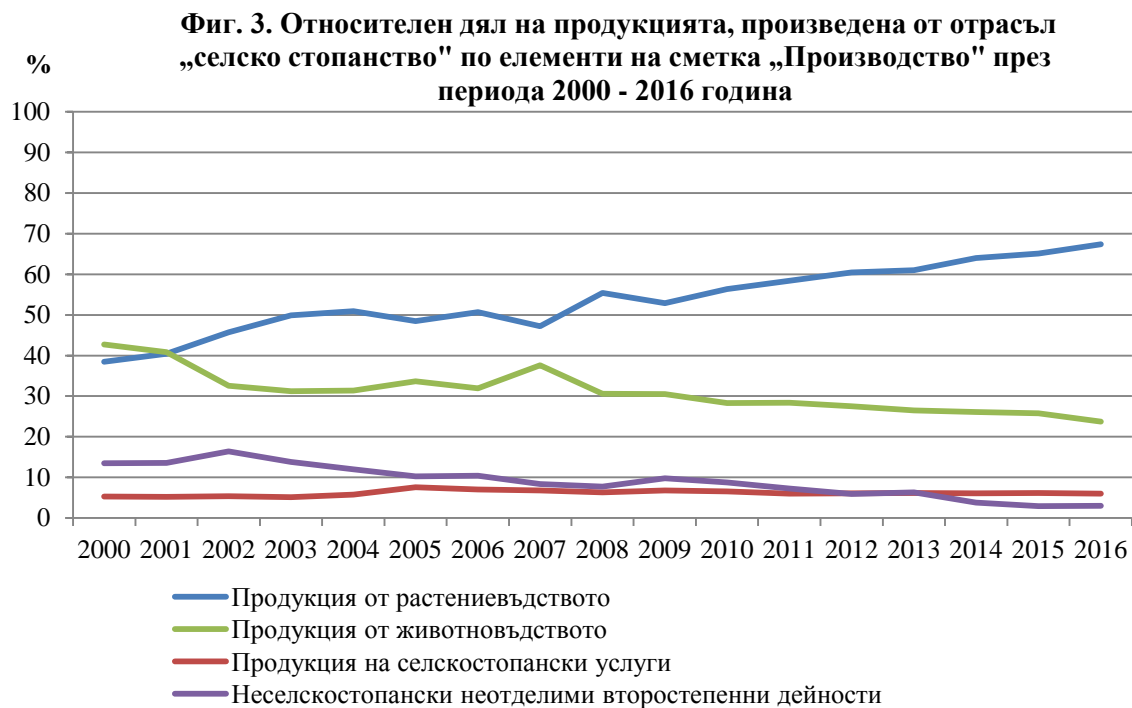
Източник: Министерство на земеделието и храните,
Анкета за структурата на земеделските стопанства.

Освен че намалява като брой на заетите лица и обем на вложения труд, работната сила в селското стопанство на България е и застаряваща. Прегледът на заетите по възрастови групи показва, че през периода 2003 - 2013 г. повече от половината от влагащите труд в селското стопанство лица са на възраст над 55 години, а на възраст 65 и повече години те са между 29% и 34%.

6. Селскостопанска продукция

Настъпилите структурни промени в селското стопанство на България през периода 2000 - 2016 г. естествено предопределят и изменението в съотношението между елементите на сметка „Производство“, представени чрез Икономическите сметки за селското стопанство (фиг. 3). Докато в началото на периода стойността на произведената продукция от растениевъдството и от животновъдството е почти поравно, в края на периода продукцията от растениевъдството е доминираща. Относителният дял на продукцията от растениевъдството в общата стойност на продукцията от отрасъл „Селско стопанство“ се увеличава от 38.5% през 2000 г. до 67.3% през 2016 година (втора оценка за икономическите сметки). В същото време относителният дял на продукцията от животновъдството намалява от 42.7% през 2000 г. до 23.7% през 2016 година. Значително се понижава и относителният дял на второстепенните неотделими неселскостопански дейности (преработването на продукти от растителен и животински характер в земеделските стопанства на домакинствата) - от 13.5% в началото на периода до 3.0% през 2016 година. Тенденцията се потвърждава и от данните от Анкетата за

структурата на земеделските стопанства, според които през периода 2005 - 2013 г. относителният дял на стопанствата в България, използващи повече от 50% от произведената от тях селскостопанска продукция за собствено крайно потребление, непрекъснато намалява и от почти 68.8% през 2005 г. достига 33.2% през 2013 година.

Измерено чрез стойността на брутна продукция по базисни цени, представянето на българското селско стопанство в ЕС е във втората половина на подредането по държави членки за последната година в периода 2005 - 2016 г., непосредствено пред най-малките по територия и население държави, като Хърватия, прибалтийските републики, Словакия, Словения, Кипър, Люксембург и Малта (табл. 18).

**18. Стойност на брутната продукция от отрасъл „Селско стопанство“
по базисни цени в държавите - членки на ЕС, през
периода 2005 - 2016 година**

(Млн. евро)

Държави - членки на ЕС	2005	2007	2010	2013	2016
Франция	64026	67125	68125	74185	70187
Италия	46929	48392	48160	57520	52902
Германия	38838	46319	46019	57739	51225
Испания	39599	42490	40371	44065	46807
Обединено кралство	21419	23013	23746	30250	27604
Нидерландия	21037	23919	25319	28241	26864
Полша	15052	20139	19751	23669	22429
Румъния	12853	14302	15301	17756	15171
Гърция	12085	10929	10567	10365	10267
Дания	7902	9126	9741	10963	9733
Унгария	6116	6687	6122	7811	8411
Белгия	6622	7397	7758	8614	7827
Ирландия	5711	5975	5822	7671	7372
Австрия	5286	6146	6315	6996	6830
Португалия	6139	6250	6452	6797	6815
Швеция	4407	5278	5379	6405	5908
Чешка република	3455	4328	4058	4936	4682
Финландия	3979	4067	4214	4858	4222
България	3356	3315	3822	4394	3763
Литва	1626	2078	2043	2856	2790
Хърватия	2495	2873	2914	2535	2185
Словакия	1693	2016	1887	2407	2182
Латвия	751	1051	942	1299	1344
Словения	1059	1116	1104	1160	1187
Естония	543	699	668	924	767
Кипър	654	637	686	697	714
Люксембург	280	334	334	423	410
Малта	123	127	126	132	126

Източник: Евростат.

Измерено чрез синтетичния стойностен показател „стандартна продукция“, представянето на българското селско стопанство в ЕС е във втората половина на подреждането по държави членки за последната година на периода (2013 г.), непосредствено пред най-малките по територия и население държави, като Хърватия, прибалтийските републики, Словакия, Словения, Кипър, Люксембург и Малта (табл. 19).

19. Стандартна продукция¹, произведена в селското стопанство, по държави - членки на ЕС, през периода 2005 - 2013 година

(Евро)

Държави - членки на ЕС	2005	2007	2010	2013
Франция	46527554360	45977876430	50733216720	56914191760
Германия	44408435780	44202077100	41494097650	46252042690
Италия	40328283810	40543154290	49460329710	43793881650
Испания	33625081990	33362703070	34173689600	35978946920
Обединено кралство	18695147080	17303338000	19554979690	21818581460
Полша	16084089030	17035378870	18987070900	21797461420
Нидерландия	18017432250	18070919860	18929955990	20498061340
Румъния	10488988860	10119956280	9874585200	11989578640
Дания	6943327360	6917735410	8430808830	9580213710
Белгия	6751532430	6638349610	7144592620	8406674190
Гърция	7420721710	7676847850	6872835240	8103007120
Австрия	5115010470	5199113970	5879273590	5671213540
Унгария	4921939060	4655291510	5241037240	5577723710
Ирландия	4759231100	4570426200	4297715740	5012538820
Швеция	3712631010	3707874440	3733311440	4678580280
Португалия	3913806850	3680687360	4639745660	4509024200
Чешка република	3653112400	3593197480	3852209740	4446 963 820
Финландия	2827433580	2750528720	3051866600	3398060700
България	2321280990	2314429630	2536665610	3335670170
Хърватия	-	1372655180	2111078940	2029135280
Литва	1550380330	1321737220	1526276560	1919223290
Словакия	1321248950	1268592390	1731014360	1812222660
Словения	833844530	884996080	913194010	1009230010
Латвия	604003070	597292520	796947070	990012640
Естония	482657250	491336950	594584270	676317090
Кипър	732892390	603718530	472144690	495411360
Люксембург	221771340	226637660	268559300	313811850
Малта	82883340	84933900	95890130	96790090

Източник: Евростат, ef_m_farmleg.

¹ Стандартната продукция представлява средната монетарна стойност в евро на всеки произведен селскостопански продукт в растениевъдството и животновъдството за петгодишен период от време по цени на производител на единица земеделска площ (хектар) или на една глава добитък. Сумата от всички стандартни продукции на единица площ и едно животно представлява икономическият размер на едно стопанство, а сумата от всички стопанства - глобалната стойност на показателя на национално ниво.

Разпределението на стандартната продукция според икономическия размер на стопанствата показва тенденция към намаляване на дела на продукцията, произведена в най-малките по размер стопанства (от 2 000 до 7 999 евро) - от 10.5 и 14.0% през

2005 г. до 3.9 и 4.5% през 2013 година. В същото време нараства относителният дял на стандартната продукция на стопанствата в групите стопанства с размер от 250 000 до 499 999 евро и над 500 000 евро - от 10.0 и 22.1% през 2005 г., съответно на 14.2 и 39.8% през 2013 година (табл. 20).

20. Разпределение на стандартната продукция през периода 2005 - 2013 г. в групи според икономическия размер на стопанствата в България

Групи по икономически размер	(Проценти)			
	2005	2007	2010	2013
Общо	100.0	100.0	100.0	100.0
По-малко от 2 000 евро	14.0	11.4	8.7	3.9
От 2 000 до 3 999 евро	13.1	9.9	6.5	4.3
От 4 000 до 7 999 евро	10.5	8.9	5.7	4.5
От 8 000 до 14 999 евро	5.7	5.8	5.3	4.5
От 15 000 до 24 999 евро	3.9	4.0	4.6	4.0
От 25 000 до 49 999 евро	4.7	6.0	6.5	6.3
От 50 000 до 99 999 евро	5.5	7.0	7.1	6.8
От 100 000 до 249 999 евро	10.4	11.5	12.4	11.6
От 250 000 до 499 999 евро	10.0	10.7	13.9	14.2
500 000 евро и повече	22.1	24.9	29.3	39.8

Източник: Евростат, ef_m_farmleg.

Преизчислена в съпоставими цени (по цени на 2005 г.), стойността на брутната продукция, произведена от отрасъл „Селско стопанство“ през периода 2001 - 2015 г., показва непрекъснато намаление. Сред останалите държави членки, по-голямата част от които увеличават селскостопанската си продукция, България е на второ място по най-голям спад на продукцията, произведена в селското стопанство (15.7% спрямо 2001 г.), след Малта (26.9%). Това означава, че въпреки разрастването на обема на произведената продукция в растениевъдството с 28.2% през 2015 г. спрямо 2001 г. той не може да компенсира регистрирания спад в животновъдството с 43.5%, който е най-голям в сравнение с всички държави - членки на ЕС.

Брутната добавена стойност, създадена от селското стопанство на България за периода, се колебае в рамките на 1 млрд. - 1.5 млрд. евро, без да отбелязва съществено увеличение (табл. 21).

21. Стойност на продукцията от отрасъл „Селско стопанство“ и на брутната добавена стойност по цени на 2005 г. през периода 2001 - 2015 година

(Млн. евро)

Години	Продукция от отрасъл „Селско стопанство“	Брутна добавена стойност
2001	3531.3	1050.7
2002	3718.5	1541.2
2003	3351.0	1499.2
2004	3570.6	1535.3
2005	3356.0	1544.3
2006	3351.5	1425.7
2007	2648.6	824.1
2008	3521.3	1424.1
2009	3463.7	1409.0
2010	3256.0	1311.3
2011	3175.4	1246.4
2012	2857.4	1042.1
2013	3261.8	1367.2
2014	3240.9	1352.4
2015	2975.7	1131.4

Източник: Евростат, aact_eaa03.

7. Доход от селскостопанска дейност

Въпреки непрекъснатия спад на стойността на брутната продукция и на брутната добавена стойност доходът от селскостопанска дейност през периода 2001 - 2015 г., представен от показателите за доход в селското стопанство „реален индекс на дохода по факторни разходи“¹ и „реален индекс на дохода за незаплатения труд“² при база 2005 г. не само че непрекъснато нараства, но по тези показатели България се намира на едно от първите места в ЕС през 2015 година.

Това нарастване се дължи основно на действието на следните две обстоятелства:

¹ Реалният индекс на дохода по факторни разходи (индикатор А) представлява съотношение между реалната стойност на дохода по факторни разходи (нетната добавена стойност, от която са приспаднати другите данъци върху производството и са прибавени другите субсидии върху производството, преизчислена с индекса на цените на брутния вътрешен продукт на страната за определена година - база) и изменението в обема на вложения в селското стопанство труд спрямо същата година (база).

² Реалният индекс на дохода за незаплатения труд (индикатор Б) представлява съотношение между реалната стойност на нетния предприемачески доход (нетния опериращ излишък/смесен доход, от който са приспаднати платените ренти и лихви и са прибавени получените лихви, преизчислен с индекса на цените на брутния вътрешен продукт за страната за определена година - база) и изменението в обема на вложения в селското стопанство незаплатен (семеен) труд спрямо същата година (база).

- на първо място - на липсата на голяма динамика в движението на нетната добавена стойност през периода 2001 - 2015 г., която е една от двете променливи, участващи в изчислението на показателите за доход в селското стопанство, и

- на второ място - на големия спад в обема на вложения в селското стопанство труд - втората променлива, участваща в изчислението на показателите за доход, и по-точно на изпреварващото намаление на нейната стойност спрямо изменението в нетната добавена стойност.

Фиг. 4. Изменение на показателите за доход в селското стопанство в България през периода 2001 - 2014 година (2005 = 100)

За разлика от останалите два показателя стойностите на третия показател за доход - „нетен предприемачески доход“³, с изключение на 2008 и 2013 г. сочат тенденция към задържане и намаление.

След повече от десет години участие в европейската аграрна общност българското селско стопанство продължава да търси своето място в нея при засилена конкурентна среда и динамично променящи се условия. От наличните статистически данни се вижда,

³ Изменението в нетния предприемачески доход се представя като абсолютна стойност или като индекс в реално изражение. В реално изражение се изчислява като отношение на преизчислената стойност на показателя с индекса на цените на brutния вътрешен продукт на страната за определена година (база).

че то се развива небалансирано, при неотчитане на предимствата, които държавата има в почвено-климатично отношение, и разчитащо преди всичко на финансовата подкрепа на европейските фондове. По този начин българското селско стопанство не оправдава очакванията, които му се възлагат по отношение на производството на качествени храни, ограничаването на процеса на обезлюдяване в регионите и осигуряването на заетост (основна или допълнителна) на населението.

В заключение, от направения преглед на състоянието и тенденциите в развитието на селското стопанство на България от началото на този век могат да се направят няколко важни извода:

- Въпреки че тръгва от твърде ниска стартова позиция, след дълга и изтощителна за отрасъла аграрна реформа, в ход е процес на постепенното му възстановяване.

- Общата селскостопанска политика ще продължава да бъде основната движеща сила за неговото устойчиво развитие, но в същото време е необходимо формулирането и повеждането на адекватни национални политики, които да допълват и доразвиват европейските мерки и механизми.

- Необходимо е да се потърси по-балансирано развитие между различните подсектори, при което да се използват в максимална степен разнообразните почвено-климатични условия на страната и опитът и традициите, които доскоро е имала, като например производството на зеленчуци и плодове.

- Необходимо е разнообразяване на селскостопанското производство и търсене на нови посоки за развитие като разрастване на биологичното производство, производството на висококачествени храни и на продукти с висока добавена стойност.

Така секторът ще може да бъде конкурентоспособен в регионален и европейски мащаб, ще генерира заетост, ще се създават условия за съживяване на селските райони и ще се увеличи приносът му в националната икономика.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

Преброяване на земеделските стопанства в България през 2010 година, резултати, Министерство на земеделието и храните, София, декември 2012 година.

Резултати от преброяване на земеделските стопанства в България през 2003 година, Министерство на земеделието и храните, София, октомври 2005 година.

Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 2006 - 2007 година, окончателни резултати, Министерство на земеделието и храните, София, 2008 година.

Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 2012 - 2013 година, окончателни резултати, Министерство на земеделието и храните, София, декември 2015 година.

Agricultural land prices and rents data for the European Eunion, Eurostat, December 2016.